

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/103>

ОСОБИСТА УЧАСТЬ ЗАЯВНИКА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ PERSONAL PARTICIPATION OF THE APPLICANT IN THE TRIAL PROCEDURE: PRACTICE OF THE ECHR

Біла-Кисельова А.А., к.ю.н.,
сертифікований тренер Національної школи суддів України, суддя
Білозерський районний суд Херсонської області

Стаття присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини щодо питання особистої участі заявника (учасника) в судовому процесі в межах дотримання концепції «справедливого судового розгляду» відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Наведено приклади справ Європейського суду з прав людини X v. Latvia (№ 27853/09, § 102, 2013 р.), A. L. v. Poland (№ 28609/08, § 72, 2014 р.), в яких продемонстровано роль зацікавлених осіб представляти свою справу.

Роль практики Європейського суду з прав людини стала вирішальною для тлумачення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод із метою дотримання принципу верховенства права у сфері захисту прав людини.

У статті наголошено, що принцип рівності сторін у значенні «справедливого балансу» між сторонами вимагає, щоб кожна сторона мала розумну можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її в суттєво невігідне становище щодо його опонента.

У дослідженні приділяється увага пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і розкривається його зміст за допомогою рішень Європейського суду з прав людини "Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands", "Salomonsson v. Sweden", "Křrčmář and Others v. the Czech Republic", "Kovalev v. Russia", "Sokur v. Russia" тощо.

Автор зауважує на тому, що будь-яка особа, яка звертається зі своїм питанням до суду, має бути впевнена, що вона може керувати своєю поведінкою на рівні закону, що містить і можливість в особистій участі в судовому процесі (перед судом), у наданні своїх пояснень, доказів, а також заперечень (коментарів) щодо обставин справи у відповідь на пояснення опонента.

Зроблено висновок щодо тлумачення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод: «правова норма не гарантує права на особисту присутність у цивільному суді, а гарантує загальніше право ефективно представляти свою справу перед судом і користуватися правом рівності сторін». Це є важливим компонентом «верховенства права» в демократичному суспільстві й узгоджується з універсальними стандартами про правосуддя та права людини.

Ключові слова: верховенство права, суд, права людини, принцип рівності сторін, Європейський суд із прав людини.

The article examines the case law of the European Court of Human Rights on the issue of the applicant's personal participation in a trial within the framework of a "fair trial" in accordance with Article 6 § 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Examples of ECHR cases are given X v. Latvia [GC] (№ 27853/09, § 102, 2013), A.L. v. Poland (№ 28609/08, § 72, 2014) which demonstrated the role of interested parties in representing their case.

The role of the case law of the European Court of Human Rights has become crucial for the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in order to respect the rule of law in the field of human rights.

It is emphasized that the principle of equality of arms – in the sense of a "fair balance" between the parties – requires that each party have a reasonable opportunity to present its case in conditions that do not put it at a significant disadvantage to its opponent.

The study focuses on Article 6 § 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and reveals its content through the judgments of the European Court of Human Rights "Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands", "Salomonsson v. Sweden", "Křrčmář and Others v. Sweden the Czech Republic", "Kovalev v. Russia", "Sokur v. Russia".

The author draws attention to the fact that any person who addresses his question to the court must be sure that he can manage his behavior at the level of law, including the opportunity to participate personally in the trial (before the court), in providing their explanations, evidence, as well as objections (comments) on the circumstances of the case in response to the explanations of the opponent.

It is concluded that Article 6 § 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms reads as follows: This is an important component of the "rule of law" in a democratic society and is consistent with universal standards of justice and human rights.

Key words: rule of law, court, human rights, principle of equality of arms, ECHR.

Постановка проблеми. Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном у доповіді 2004 р. зазначено: «Поняття «верховенство права» <...> має стосунок до принципу врядування, за якого всі люди, інститути й установи, юридичні й фізичні особи, включаючи саму державу, відповідають перед законом, яке в суспільстві оприлюднене, застосовується однаково до всіх і на основі якого здійснюється судочинство <...>» [1].

Роль практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стала вирішальною для тлумачення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод із метою дотримання принципу верховенства права у сфері захисту прав людини.

Європейська комісія «За демократію через право» (Venice Commission) зазначає про правову визначеність як складову частину верховенства права: «Вона (Держава) також зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила,

й застосовувати їх у передбачуваний спосіб і з логічною послідовністю. Передбачуваність означає, що закон має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований із достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку» [2, с. 178].

Будь-яка особа, яка звертається зі своїм питанням до суду, має бути впевнена, що вона може керувати своєю поведінкою на рівні закону, що містить і можливість в особистій участі в судовому процесі (перед судом), у наданні своїх пояснень, доказів, а також заперечень (коментарів) щодо обставин справи у відповідь на пояснення опонента.

Разом із тим питання особистої участі заявника (відповідача) в судовому процесі й використання своїх прав у повному обсязі залишається дискусійним серед науковців, суддів та адвокатів. Чи може отримати гарантії «справедливого правосуддя» будь-яка особа, якщо вона унеможливлена бути під час розгляду своєї справи в суді?

Спробуємо розібратися із цим питанням на прикладі рішень міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження практики ЄСПЛ, принципів рівності сторін для утвердження гарантії «справедливого правосуддя» займаються науковці й судді Т.О. Анцупова, В.Н. Денисов, О.Р. Кібенко, П.М. Рабінович та інші. Разом із тим дослідження «особистої участі заявника» в національному судовому процесі в пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод потребує додаткового вивчення. Тому тема актуальна нагепер.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження практики ЄСПЛ із питання особистої участі заявника в судовому процесі в межах дотримання «справедливого судового розгляду» відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який розв'яже спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. <...>» [3].

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали й ратифікували Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод узяли зобов'язання щодо дотримання прав людини, які було проголошено Загальною декларацією прав людини в 1948 році.

Концепцію «справедливий судовий розгляд» не можна уявити без забезпечення рівності сторін в отриманні інформації про розгляд справи, особистій участі в судовому процесі, в наданні особистих пояснень і коментарів щодо обставин справи й у відповідь на пояснення опонента.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини надає можливість привести приклади, які демонструють порушення прав людини у зв'язку з незабезпеченням особистої участі заявників у судовому процесі в розрізі недотримання справедливого судового розгляду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

До таких належать справи “Sokur v. Russia” (№ 23243/03, § 30 і наступні, 2009 р.), “Kovalev v. Russia” (№ 78145/01, § 37, 2007 р.), “Gryaznov v. Russia” (№ 19673/03, § 49, 2012 р.), “Khuzhin and Others v. Russia” (№ 13470/02, §§ 53 й наступні, 2008 р.) [4; 5; 6; 7].

Європейський суд із прав людини, встановлюючи порушення, зазначив у кожному випадку про те, що заявники не отримали можливості бути учасниками в справах, які ініціювали (брати особисту участь у судових слуханнях), коли їх участь була б вирішальною, оскільки вимоги в основному базувалися на їхніх особистих показах щодо обставин і на їхньому досвіді.

Так, у справі “Kovalev v. Russia” ЄСПЛ вказав: «Уряд вважає, що заявник не був викликаний на цей суд, оскільки знаходився в ув'язненні й був належним чином представлений у суді через свого представника. Заявник спростовує доводи уряду й заявляє, що його позбавили можливості особисто довести свою правоту суду. <...> Суд вважає, що ця скарга стосується серйозних питань щодо фактів і права відповідно до Конвенції, встановлення яких вимагає розгляду по суті. У зв'язку із цим Суд доходить висновку, що ця скарга не є необґрунтованою в розумінні статті 35 § 3 Конвенції» [5].

У справі “Gryaznov v. Russia” заявник просив надати йому можливість з'явитися до цивільного суду, який розглядає його позов про жорстоке поводження [6]. Національні суди відмовили йому в доступу до суду особисто, покладаючись на відсутність будь-якої правової норми,

яка вимагає його присутності, й звернули увагу на його право призначити представника. Таким чином, і слухання в першій та апеляційній інстанціях проходили без нього. ЄСПЛ встановив порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, звернувши увагу на те, що «російський суд відмовив у дозволі з'явитися до ув'язненого заявника, який хотів виступити з усіма заявами щодо своєї заяви про жорстоке поводження з ним у міліції».

У справі “Sokur v. Russia” ЄСПЛ визнав, що позов заявника базується «на його особистому досвіді» [4]. У клопотанні заявника про доставлення в суд було відмовлено на тій підставі, що національне законодавство не передбачає направлення засуджених із виправних колоній до місця розгляду їхнього цивільного позову. ЄСПЛ звернув увагу на те, що Російський цивільний кодекс передбачає право позивача особисто з'явитися перед судом, який розглядає його позов, але ні Цивільний процесуальний кодекс, ні Кримінальний процесуальний кодекс не передбачають спеціальних положень щодо здійснення цього права особами, які перебувають під вартою (в слідчому ізоляторі чи відбувають покарання). Крім того, Суд вказав про те, що участь заявника була б важливою частиною подання позивачем позову й фактично єдиним способом забезпечити змагальність.

Аналіз практики ЄСПЛ надає змогу зробити висновок, що положення 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод не гарантує права на особисту присутність у цивільному суді, а гарантує загальніше право ефективно представляти свою справу перед судом і користуватися рівними правами сторін.

Під час аналізу практики ЄСПЛ привернула увагу справа щодо участі особи в судових слуханнях через свого адвоката в площині «особиста участь – необхідність забезпечення інтересів – справедливе правосуддя» (справа “Tsvetelin Petkov v. Bulgaria” (№ 2641/06, 15 липня 2014 р.)) [8]. У справі “Tsvetelin Petkov v. Bulgaria” Суд зазначив: «<...> Беручи до уваги предмет спору, а саме встановлення біологічного батьківства заявника, Суд вважає, що особиста участь заявника в провадженні мала вирішальне значення для надійності результату. Тому він не впевнений, що участь адвоката заявника за посадою була достатньою для забезпечення ефективної, належної та задовільної подачі справи заявника. Тільки сам заявник міг, не лише давши особисті свідчення, але й надавши докази ДНК (аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти), обґрунтувати свою позицію. <...> Суд доходить висновку, що в цій справі заявник не брав участі в процесі прийняття рішень, як це було розглянуто в цілому, настільки, щоб забезпечити йому необхідний захист його інтересів».

У таблиці представлені рішення ЄСПЛ, які демонструють, яким чином діє принцип рівності сторін за умови особистої участі учасника судового провадження та дотримання його реальних прав; гарантії справедливого судового розгляду відповідно до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) [9; 10; 11; 5; 12; 13; 14].

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що Європейський суд із прав людини під час тлумачення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод не гарантує права на особисту присутність у суді, а гарантує загальніше право ефективно представляти особисто свою справу суду, публічно оголосити про порушене право, користуватися рівними правами з іншою (іншими) стороною (сторонами), включаючи право на явку до суду, встановлене національним законодавством, кожного разу, а також право захищатися всіма дозволеними засобами в суді. Саме про це ЄСПЛ зазначив у справах “Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands”, “Salomonsson v. Sweden”, “Křemář and Others v. the Czech Republic”, “Kovalev v. Russia”, “Sokur v. Russia” тощо.

№	Гарантія, яку надає Конвенція	Принцип	Рішення ЄСПЛ
1.	Справедливий судовий розгляд	Принцип рівності сторін у площині розуміння справедливого балансу між сторонами – вимагає, щоб кожна сторона мала розумну можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її в суттєву невіддільність щодо його опонента	<i>Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands</i> , 27 жовтня 1993 р. § 33, Серія А, № 274
2.	Публічний судовий розгляд	Принцип рівності сторін працює завдяки отриманню відомостей про розгляд справи заявника (опонента) – сторона має бути повідомлена про судові засідання таким чином, щоб мати можливість взяти участь у ньому, (якщо він або вона) вирішить скористатися правом на явку, встановленим національним законодавством	<i>Загородников против Росии</i> , № 66941/01
3.	Справедливий і публічний судовий розгляд	Принцип рівності сторін через особисту присутність – стосується випадків, коли судові органи повинні визначати фактичні питання та де позов заявника за своєю суттю в основному ґрунтується на його особистому досвіді	<i>Salomonsson v. Sweden</i> , № 38978/97, п. 39, 2002 р.; <i>Kovalev v. Russia</i> , № 78145/01, § 37, 2007 р.
4.	Справедливий судовий розгляд	Принцип рівності у випадку, коли захищаються інтереси дитини – процес прийняття рішень, що привів до прийняття оскаржуваних заходів національними судами, був справедливим і дозволив зацікавленим представити свою справу в повному обсязі й захистити інтереси дитини	<i>X v. Latvia</i> [GC], № 27853/09, § 102, 2013 р.; <i>A.L. v. Poland</i> , № 28609/08, § 72, 2014 р.
5.	Справедливий судовий розгляд	Принцип змагальності й рівності сторін, який є одним з елементів ширшої концепції справедливого судового розгляду, вимагає, щоб кожна сторона мала розумну можливість знати й коментувати зроблені зауваження чи докази іншої сторони й представити свою справу за умов, що не ставлять її або її істотну невіддільну ситуацію проти його опонента	<i>Křtář and Others v. the Czech Republic</i> , № 35376/97, § 39, 2000 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Framework for ensuring human rights in the provision of contraceptive information and services. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/133327/9789241507745_eng.pdf;jsessionid=E7CFFE28FBE3E1A59859E75A9DE2EC08?sequence=1.
2. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101.
4. Рішення у справі “*Sokur v. Russia*”. HUDOC : *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%2223243/03%22%22%22itemid%22%3A%22001-95091%22%22%7D>.
5. Рішення у справі “*Kovalev v. Russia*”. *Гарант.ру*: інформаційно-правовий портал. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/2465228/>.
6. Рішення у справі “*Gryaznov v. Russia*”. HUDOC : *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-111404%22%22%7D>.
7. Рішення у справі “*Khuzhin and Others v. Russia*”. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-huzhyn-ta-inshi-protiv-rosiyi/>.
8. Рішення у справі “*Tsvetelin Petkov v. Bulgaria*”. HUDOC : *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-145564%22%22%7D>.
9. Рішення у справі “*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*”. HUDOC : *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-57850%22%22%7D>.
10. Рішення у справі «Загородников против Росии». *РосЕвроСуд*: веб-сайт. URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a1/postanovlenie-espch-zagorodnikov-protiv-rossii>.
11. Рішення у справі “*Salomonsson v. Sweden*”. *ECHR CaseLaw*. URL: <http://echr.ketse.com/doc/38978.97-en-20021112/>.
12. Рішення у справі “*X v. Latvia*” [GC]. HUDOC : *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-138992%22%22%7D>.
13. Рішення у справі “*A. L. v. Poland*”. *Dalloz-actu-etudiant.fr*. URL: https://actu.dalloz-etudiant.fr/fileadmin/actualites/pdfs/MARS_2014/CASE_OF_A.L._v._POLAND_-_commente.pdf.
14. Рішення у справі “*Křtář and Others v. the Czech Republic*”. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=181>.